

Geur is er altijd en overal

Plato's gelijk

Het nieuwe jaar 2023 begon gelijk goed: vrouw (31) had een parfum van vriendlief gekregen maar haar schoonmoeder vond dat zo lekker ruiken, dat ze het ook wilde dragen maar zij wist de naam van de geur niet. Vrouw (31) wil die niet geven. Overdrijf ik?, vraagt ze de Volkskrant lezers op 7 januari. Unaniem krijgt zij bijval. Geur ervaren we als iets persoonlijks. Wanneer Marilyn Monroe gevraagd wordt wat ze 's nachts in bed draagt, is het antwoord 'Chanel nr. 5'. Zie hier het onderwerp van deze artikelen. Geur als iets persoonlijks en onweerstaanbaar erotisch. In een parfumwinkel staan bijna net zoveel verschillende flesjes als er inwoners van een land zijn. Toch is er een geur die iedereen in de hele wereld hetzelfde ervaart, een unieke lucht, namelijk de geur van een lijk, ontbinding. Toen Jezus verweten werd dat hij Lazarus dood had laten gaan, sprak hij in toorn bij het graf: 'Neem de steen weg'. Martha de zuster van Lazarus antwoordde: 'Heer, er is reeds een lijklicht, want het is al de vierde dag'... De gestorvene kwam naar buiten, de voeten en de handen gebonden met grafdoeken, en er was een zweetdoek om zijn gezicht gebonden. [01] Niet alleen het tot leven wekken was het wonder maar ook dat er niets te ruiken was van de dagen dat Lazarus in ontbinding was. (Zie de afbeelding 'de opwekking van Lazarus' 1515-1520 Statens Museum for Kunst Kopenhagen. Let op de figuren rechts die de hand voor de neus brengen tegen de stank. De schilder lijkt de Bijbel dus niet goed gelezen te hebben.)

De essentie van ons reukvermogen is, wat de Griekse wijsgeer Plato al zei, dat geuren een palet tussen aangenaam en pijnlijk vormen. [02] Dat is waarom we een neus hebben evolutionair, om te ruiken wat goed of slecht voor ons is. Daar maakt de op Borneo voorkomende orchidee *Bulbophyllum Beccarii* dankbaar gebruik van door een lijklicht te verspreiden om vliegen en kevers (die graag op kadavers zitten) te lokken om zo de bestuiving op de honderden kleine stinkende bloemetjes te verzorgen. Lijkbezorgers strooien vaak vanillesuiker in de kist tegen de ontbindingsgeur (vooral na onweer omdat dan de lijken sneller ontbinden). Of wij plaatsen zelf de rouwstukken vol van witte lelies, jasmijn of oranje bloesem rond de kist. Zij verspreiden 'indool', precies wat ook in lijkengeur zit. En dat is het geheim van geur. "Als je een geur wil maskeren moet je een vergelijkbare geur gebruiken om dit te doen. De geur van

wiet kun je bijvoorbeeld niet goed maskeren met de geur van frisse citroen. Wel.... achter de geur van patchoeli." Dus rioollucht niet verdrijven met spuitbussen vol bloemetjesgeur want de aldehyden in die bussen versterken na verloop van enkele minuten juist de vieze lucht. Geurenspectra zijn vaak onwaarschijnlijk, zo lijkt de geur cadaverine, die als component vrijkomt bij een lijk, op de geur van pyrrolone, die vrijkomt uit sperma. Plato had het goed gezien. Los van lijklicht zijn alle geuren min of meer persoonlijk. "Stank is dus een erg persoonlijke beleving. Ik vind mijn eigen wind lekker ruiken en die van een ander walgelijk. (...) De combinatie van de zintuiglijke ervaringen maakt een geur walgelijk. Niet de geurstof op zichzelf. (...) Pas in de context ga je de dingen ruiken en kun je ze op waarde schatten." [03] Geur is herinnering.

Geur is herinnering

Elk luchtje heb je dus voorzien van een labeltje in je leven en daarmee kader je de te ruiken odoers. Van baby tot het heden associeer je jouw geurbeleving aan ervaringen. Sterker: als je voor het eerst een geur ruikt, zal die niets bij je losmaken, omdat je hersenen de geur niet weten te labelen. Pas als iemand je voor het eerst een kruisbes laat ruiken, dan pas zal je hem kunnen ruiken in je glas mooie Sauvignon Blanc. In de psychologie heet dit verschijnsel (naar de Franse schrijver) het 'Marcel Proust Effect'. Een geur of smaak kan je onverwacht terug in de tijd katapulteren: "En opeens schoot de herinnering mij te binnen. Die smaak, dat was die van het brokje madeleine dat ik 's zondagsochtends in Combray (...) als ik tante Léonie op haar kamer goedemorgen ging zeggen, van haar kreeg aangeboden nadat zij het in haar zwarte thee of lindebloesemthee had gedoopt. (...) Maar wanneer niets van een oud verleden voortbestaat, blijven, na de dood van de personen, (...) de geur en de smaak nog lange tijd (...) het immense bouwwerk torsen van de herinnering." [04] "De mechanistische verklaring (voor het M P Effect) is dat emoties en geuren grotendeels

in overlappende hersengebieden worden verwerkt. En evolutionair lijkt het erop dat de waarneming van geuren en van emoties dezelfde functie hebben. (...) Twee hersengebieden die gespecialiseerd zijn in emoties en ruiken, zijn de amygdala en de reuklof. (= hippocampus) (...) Dat geuren ook onbewust ons oordeel kunnen beïnvloeden, blijkt trouwens wel uit zegswijzen. We zeggen dat we onraad ruiken, of lont ruiken, als we ergens geen goed gevoel bij hebben, zonder dat we ons bewust zijn

waarom dat zo is." [05] In een experiment moesten studenten naar portretfoto's kijken en met een cijfer aangeven hoe sympathiek ze die persoon vonden ogen. Een citroengeur (onder de waarnemingsdrempel van de studenten) maakte dat ze de personen sympathieker vonden. Zweetgeur (ook onder de waarnemingsdrempel in de ruimte gespoten) maakte ze onsympathieker. De onbewuste beïnvloeding door geur is geperfectioneerd in de wetenschap van de zintuigmarketing. Een grappig voorbeeld is de geur van de originele Rolls-Royce Silver Cloud uit 1965 bestaande uit vooral de geuren van hout, leer, wol en jute. In de nieuwere Rolls-Royces ontbreekt door gebruik van andere materialen deze geur. De autodealers kregen echter klachten over de nieuwere modellen en na onderzoek bleek de andere geur de onbewuste oorzaak te zijn van het ongenoegen van klanten. Sindsdien spuit de autofirma de oude nagemaakte geur (bestaat uit 800 componenten!, o.a. olie, petroleum, vilt, tectyl) onder alle stoelen en die wordt (vaak) bij elke garagebeurt weer even opgefrist. [06]

Maar wat doet het met ons? Hoe ontstond de parfumindustrie?

Parfum en zo

Elke ochtend of avond als we uitgaan, bespuiten de meeste mensen zich met hun persoonlijk uitgekozen (of gekregen) geurtje. Opgebouwd uit soms wel honderden verschillende vluchtige oliën, gedragen door ethanol (=alcohol) doet het parfum zijn werk: verdampen in verschillende snelheden. De Topnoten (noten = geurstoffen) vervliegen met dezelfde snelheid als de ethanol. Zij maskeren de goedkope alcohollicht. Dan blijven achter

je polsen de midden- of hartnoten (dikwijls de bloemige luchtjes) over voor zo'n kleine twee uur dan. De basisnoten ten slotte doen het langste als geurmotor een dag, of soms twee, dienst. Hier hebben we het over de zwaardere luchtjes, oorspronkelijk van dieren afkomstig, zoals muskus, civet, leer, bevergeil en ambergrijs (= het braaksel, of het komt mee met hun dunne

poep, van potvissen). Natuurlijke amber is de duurste geurstof op aarde want het is zeldzaam. De brokken vettige amber zijn een natuurlijke beschermstof tegen de verwondingen die zeedieren maken in het spijsverteringskanaal van zo ongeveer 1 op de 10 potvissen. Doordat het vettig is, stijgt het op naar het zeeoppervlak. Tevens kunnen de basisnoten gevormd worden door de plantaardige patchoeli, tabak, wiet of skunk en vetiver plant uit India en Indonesië (de vetiver van Haïti is meer citroenachtig). Sommigen associëren de geur ook met een whisky luchtje.

Een van de eerste commerciële en marketing gestuurde parfums kent bijna iedereen, 4711, Boldoot of ook wel Keuls water. Het ontstaan van deze familie (nu goedkope) geurwaters, toont twee dingen aan, ten eerste dat geur tijdsgebonden is. Ten tweede dat marketing deze eerste parfum groot heeft gemaakt. Maar eerst even de historie ervan. Die begint eind zeventiende eeuw als een rondtrekkende handelaar Gian Paolo Feminis een geheime elixer, 'eau admirable', verkoopt dat helpt tegen ontelbare kwaaltjes. De formule heeft hij gekregen (of gestolen) van de nonnen van het klooster Santa Maria Novella in Florence. Hij verhuist

dan naar Keulen. Onduidelijk is wat Feminis nu precies allemaal gedaan heeft (hij verandert zijn verhalen telkens) maar het is een feit dat hij de formule aan Johan Maria Farina heeft afgestaan. Het wordt verkocht als medicijn: tegen maagpijn, om tanden te poetsen of om wonden te ontsmetten, wat niet onrealistisch was wegens het hoge alcoholgehalte van 85%. Tot Napoleon in 1810 verplicht om alle medische recepten openbaar te maken. Vanaf dan is het alleen nog parfum voor de geur. Napoleon gebruikte zo'n 60 flessen per maand en had zelfs in zijn hak van de laars een ruimte gemaakt om een flesje in te verbergen, vooral voor op het slagveld. (Roemrucht is de vreselijke geur van een slagveld na enige dagen als bij Waterloo). De adel stapte massaal over van de zware en zoete geuren naar de frisse geur van de 'eau de cologne', het water uit Keulen. Maar het parfum wordt zo populair dat er al snel allerlei namaak varianten op de markt verschijnen. Dan al bestaan er 39 parfumuizen met de naam Farina. De echte familie Farina onderneemt juridische stappen en wint alle rechtszaken. Wilhelm Mühlens' kleinzoon, die een van de grootste namaakverkopers was, moest de naam Farina veranderen. Zijn parfumuizen staat nog altijd aan de Glockengasse 4711, 50667 Keulen, dus noemt hij zijn water uit Keulen, '4711' naar het huisnummer. Vandaag de dag is het een museum waar je al de vervalsingen van 'het water uit Keulen' kunt bekijken (www.4711.com). [07] Ook in Nederland kreeg het succes navolging. De apotheker Jacobus Cornelis Boldoot startte in 1798 met zijn medicinale drankje en noemde het Boldoot.

Technisch waren de parfumeurs nu in staat ook fragiele bloemen om te zetten in etherische oliën en door deze meerdere keren te distilleren, kon je het parfum zeker twee jaar bewaren. Niet meer afhankelijk van het ritme van de seizoenen, ontstonden de 'mille fleurs parfums' en met hen de gehele lucratieve parfumindustrie.

Reageren?

rikroelfzema@gmail.com
Dit artikel digitaal?
www.rikroelfzema.nl
(klik op 'Over mijn publicaties')

Dit artikel is gebaseerd op de volgende boeken:
[01]= Johannes 11, vers 39-44
[02]= Timaeus, Plato. (1980) *Verzameld Werk V*, blz. 260
[03]= *Geur. De vergeten sensatie*, Frank Bloem (2022), blz. 82+100+161-162+172.
[04]= *Op zoek naar de verloren tijd (De kant van Swann)*, Marcel Proust (2009, 11de), blz. 93
[05]= *Ruiken (De mysterieuze wereld van geuren)*, Andreas Keller (2021), blz. 65-67
[06]= *Brand Sense*, Martin Lindstrom (2005), blz. 93 e.v. *Een meer wetenschappelijke benadering van het onderwerp is te vinden in: Sensory Marketing*, Bertil Hultén e.a. (2009)
[07]= *Parfum*, Swiers & Westerling (2008), blz. 26 e.v.

Geur en seks

Beest van een parfum

De parfumeur Henri Biotte slaagde erin een parfum te maken met dezelfde werking als de geur van een loopse teef op een reu. Hij noemde zijn parfum 'Teef' en een mini druppel op een vrouw, zou alle mannen veranderen in wilde beesten. Om 'Teef' te testen huurde hij een jonge bokser Pierre in om te zien hoe die zou reageren op een mini druppel op zijn hulpje Simone. Dit gebeurde er: "Eensklaps begon de bokser geluiden uit te stoten door zijn neusgaten, (...) en toen sprong hij zonder enige waarschuwing op het meisje af. Hij scheurde haar de witte overall, haar jurk, en haar ondergoed van het lichaam. En toen brak de hel los. (...) De zuiver dierlijke woestheid van die man was gewoon beangstigend. Hij leek wel een wild beest. (...)". Henri schoot zelfs met een pistool om Pierre tot bedaren te brengen maar zonder effect "De bokser keek zelfs niet óp." [01]

Bovenstaande is fictie, bedacht door de Engelse schrijver Roald Dahl. Het uitvinden van een absoluut onweerstaanbaar parfum, lijkt op het zoeken naar de heilige graal. De Duitse biochemicus Adolf Butenandt ontdekte in 1959 als eerste een molecuul dat werkt als een feromoon, een onweerstaanbare lokstof. Bombykol is een lokstof die vrouwtjes zijdemotten inzetten om paringsrijpe mannetjes van kilometers afstand te lokken. Even verbazingwekkend is dat de vrouwtjes mot niet meer dan 0,000.000.000.000.001 milligram nodig heeft om effectief te zijn. De eis of een molecuul een feromoon is, lijkt eenvoudig: de reactie op die geur moet aangeboren zijn. (Dus als mensen een geur associëren met seks dan is dat dus geen feromoon maar een aangeleerde Pavlov reactie.) In tegenstelling tot hormonen doen feromonen hun werk buiten het lichaam. Los van de seksferomonen bestaan er ook alarmferomonen. Bladluizen en mieren waarschuwen d.m.v. een alarmgeur om een bepaalde plek te mijden wegens gevaar. Stekende bijen geven een naar banaan ruikende alarmstof af om soortgenoten te lokken om de bij in gevaar te komen helpen. Ook zijn er spoorvolgerferomonen. De bladspijdersmier scheidt dit af en een milligram zou voldoende zijn "om een stoet van deze mieren drie maal rond de aarde te laten lopen" [02]

Lordosis bij de mens?

Maar kunnen we nu het bestaan van feromonen en hun werking

bij insecten zomaar overzetten naar zoogdieren c.q. de mens? Helaas de wetenschap laat het hier grotendeels afweten. Vaak zie je dieren reageren op een bronstige geur maar er moeten meer aanvullende prikkels zijn dan alleen een feromoon. De uitzondering hierop zou het varken kunnen zijn. De zeug in oestrus, in vruchtbaarheid, reageert namelijk direct op de berenlucht, die androstenone en androstenol bevat, door onbeweeglijk te worden. Tevens trekt ze een holle rug en zij spitst de oren. Dit gedrag wordt 'lordosis', 'vierkant staan' of 'mating stance' genoemd. Een psychologisch experiment met deze berenlucht op een stoel gespoten (in minimale, onbewust ruikbare hoeveelheid) in de wachtkamer van een tandarts, liet zien dat mannen ver van de betreffende stoel gingen zitten, terwijl juist vrouwen op de stoel gingen zitten. Bij een bewust ruikbare hoeveelheid androstenol ervaarden vrouwen de lucht als buitengewoon onaangenaam. De wetenschap stelde slecht één bewijsbaar feromoon bij de mens vast. De klieren van Montgomery (= areolaklier) in de tepelhof van de vrouwenborst geven het speenferomoon af, waardoor de baby de borst zoekt (baby tuit de lippen) en een zuigreactie veroorzaken (baby steekt tong uit). Vroeger dacht men dat feromonen ook bij menstruerende vrouwen een rol speelde. Vrouwen zouden wanneer zij bij elkaar in een huis woonden hun menstruatiecyclus onbewust synchroniseren, zo schreef Martha McClintock in 1971. Een wirwar aan onderzoeken voor en tegen is het gevolg geweest. De eindstand in de wetenschap op dit punt: het is vermoedelijk onzin. Wel is het waar dat honden de geur van vrouwen tijdens de tweede helft van de menstruatiecyclus sterker waarnemen (door verhoogde progesteron) dan de geur van niet-menstruerende vrouwen. Wetenschappers onderzochten de omzet van stripteasedanseressen (mannen betaalden voor lapdances) met dat verschil dat sommigen anticonceptiepillen slikten en anderen niet. In de follikelfase (= pre-menstruatiefase) verdiende de stripsters 335 dollar, in de luteale fase (= post-menstruatiefase) 260 dollar en in de menstruatiefase slechts 185 dollar. De stripteuses die anticonceptiepillen slikten verdienden in alle drie de fases van de menstruatiecyclus ongeveer hetzelfde. "Uit andere onderzoeken is bekend dat mannen de lichaamsgeur van vrouwen tijdens de follikelfase

aantrekkelijker vinden dan tijdens de luteale fase. Het is dan ook zeer zeker mogelijk dat de aantrekkelijke lichaamsgeur van de danseressen tijdens de follikelfase bijdraagt aan een grotere populariteit." Mannen kunnen dus waarnemen in welke fase een vrouw van haar menstruatiecyclus zit en zij vinden vrouwen aangenamer tijdens de eisprong. [03] Toch is het onderzoek niet overtuigend. Andere factoren door de hormoonverandering, zoals een hogere stem, schaamte, meer wiegende heupen, zouden de verdiensten kunnen verklaren.

Geur van sperma en vagina

Willen we precies weten hoe we ruiken als we seksen met elkaar, raadpleeg dan "De geuren van de wereld" waarin Harold MacGee precies uitlegt wat we dan ruiken. "De geur van sperma is dus een zeldzame, directe vleug van stoffen die diep in het binnenste van alle lichaamscellen werkzaam zijn, terwijl vaginaal vocht de 'ruis' van het hele lichaam bijdraagt plus scherpe, azijnzure, soms kaasachtige sporen van zijn symbiotische microben. Dat zijn misschien niet automatische de alleraantrekkelijkste geuren (...) maar in de juiste context kunnen ze betoverend zijn." Ook hij wijst op de overeenkomst tussen de stof

putrescine en pyrroline die zowel in lijkvorming ontstaat als ook samen met de muskusgeur in sperma zit. "waarschijnlijk is het aan pyrroline te danken dat veel straten in een stad vaak ongerijmd naar sperma ruiken! Sommige planten geven die geur namelijk aan hun bloemen om bevruchtende insecten aan te trekken – overigens geen bijtjes maar vliegen." [04] Piet Vroon beschrijft een mooi experiment waarin mannen en vrouwen foto's moesten beoordelen op o.a. 'sexy' en 'verlegen'. Onbewust werd er een neutrale geur en andere keren een onaangename vagina geur van apen. De foto's van vrouwen werden door zowel mannen als vrouwen als meer sexy gezien bij de vaginageur. De mannen vonden de vrouwen op de foto tevens meer verlegen. Dat geur absoluut een rol speelt, is onomstotelijk waar maar het is niet zo dat er een geur bestaat die ons mensen tot waanzin brengt, zoals bij insecten en varkens het geval is. Ons menselijk samenzijn zou compleet verstoord worden door willekeurige verkrachtingen en mannen die met geur hun veroverde vrouwen zouden moeten beschermen tegen andere belagers. Feromonen zijn volgen Vroon dan ook 'anachronismen' geworden. En, zo waagt hij zich aan een

opmerkelijke theorie, zou het zo kunnen zijn dat vrouwen, om niet constant het doelwit van ongewenste belagers te worden, zich juist omringen met remmende, afstotende geuren – juist!, parfums! [02] Ach, weemoed: "Niet voor niets wordt de reukzin als het meest 'dierlijke' zintuig van ons mensen beschouwd. De Amerikaanse seksuologen en onderzoekers Masters & Johnson hielden staande dat bij 80% van het aantal mensen dat wegens frigiditeit of potentiële stoornissen onder doktersbehandeling is, de reukzin niet goed functioneert." [05]

Reageren?

rikroelfzema@gmail.com
Dit artikel digitaal?
www.rikroelfzema.nl
(klik op 'Over mijn publicaties')

Dit artikel is gebaseerd op de volgende boeken:

[01]= *Alle verhalen*, Roald Dahl (2016), blz.617-618 ('Teef' / 'Bitch')
[02]= *Geur en gedrag*, Henk Hellema (1994), blz.60 (blz.58-71; Ruiken, Keller (2021), blz.53-64; *Verborgene verleider*, Piet Vroon e.a. (1994), blz.129-160; *Geur*, Frank Bloem (2022), blz.51-56
[03]= *Ruiken*, A. Keller, blz.61
[04]= *De geuren van de wereld (de ultieme gids voor alles wat we kunnen ruiken)*, Harold McGee (2021), blz.129-131
[05]= *Erotiek van het parfum (hemelse geuren in heden en verleden – een cultuurgeschiedenis)*, Andrea Hurton (1991)(1993), blz.11

Drie boekentips

De atlas van geur - Turunen.
ISBN 9789000385225
Spectrum (2022), 34,99, 286p

Dit boek is de mooiste van deze drie. Turunen rangschikt beroemde parfums en benoemt dan de top-, hart- en basisnoten. Vervolgens worden al deze geurstoffen een voor een zorgvuldig besproken. Ontelbare schilderijen in kleur illustreren het geschrevene als in een droom. Dit boek kon ik niet laten liggen: in anderhalve dag gelezen. Literatuurlijst en bronnen zijn perfect. Geweldig!

Ruiken – Keller.
ISBN 9789085717416
Veen Media (2021), 19,95 204p

Dit boek is het meest wetenschappelijke. De vele illustraties verduidelijken het reukproces. Zeer zorgvuldig beschrijft Keller het geurproces scheikundig, biologisch, sociologisch en psychologisch. Het lezen gaat langzamer door het hoge informatiegehalte. Heerlijk! De uitgebreide literatuurlijst en bronverwijzing is overweldigend. Lezen! En nu van 47,50 voor 19,95!

Geur. De vergeten sensatie - Bloem. ISBN 9789025911195
Ten have (2022), 20,99 205p

Dit boek is erg persoonlijk van opzet. We volgen Bloem in zijn auto (merk en jaar!) op een geurreis overal naar toe. De opzet van het boek lijkt op 'De atlas van Geur' maar is rommelig, soms diepgravend, meestal oppervlakkig met een hoog Wikipedia gehalte. Bronvermelding en literatuurlijst bewijzen bovenstaande. In een dag uitgelezen: je weet alles van Bloem.

Vervlogen geschiedenis

Normaal brengt geur je terug in de tijd. Hier gaan we terug in de tijd om nu te leren ruiken.

Oud is vies

Stap een bejaardenhuis binnen en er hangt een voor de meesten van ons onaangename geur. De Japanners hebben er zelfs een naam voor: kareishu. Is het de geur van de dood? Om het wetenschappelijk uit te leggen citeer ik McGee: "Japanse onderzoekers wijten kareishu aan een grotere hoeveelheid 2-nonenal, een aldehyde met negen koolstofatomen en een dubbele binding blah blah blah..." [01] We haken hier af natuurlijk. Mijn vader, die parfumeur en reukchemicus was bij IFF, zou hier nu net beginnen met lezen. Hij heeft een oneindige rij patenten op zijn naam staan waarin hij zeer veel beroemde parfums (o.a. Chanel no 5) in unieke samenstellingen gecomponeerd heeft. IFF en de parfumuhuizen zijn er rijk van geworden. Ja, mijn vader rook op het laatst van zijn leven ook oud. Het is nu eenmaal ons lot. En we moeten trouwens goed beseffen dat veel zaken juist doordat we ze aanraken een geur krijgen. Metaal heeft geen geur, is reukloos! De geur van muntgeld of de metalen pijp die we vasthouden, krijgen een geur door de afvalproducten van onze huid aan onze handen (nl. heptanal, octanal en nonanal). Vroeger hadden steden vaak hun eigen geur, de raffinaderijen rond Pernis en Hoogvliet, de Calvé pindakaas in Delft, de suikerbieten en de strokarton in Groningen, de cacao langs de Zaan, de varkens in Brabant, de kippen in Barneveld, IFF in Hilversum, Naarden Chemie in Naarden. Mijn vader reed zijn auto het liefst door het Ruhrgebied of door de Europoort, terwijl ik op de achterbank mijn beginnende natuuractivisme op hem uitvoerde. Historische gebeurtenissen hadden hun specifieke geur. Neem de Slag bij Waterloo zes dagen na het vertrek van Napoleon: "Ik heb heden het schrikbarende slagveld bezichtigd; duizenden liggen daar nog onbegraven, (...) De sedert twee dagen heersende warmte heeft de verrotting sterk bevorderd. Op een kwartier uur afstand van het slagveld ontwaart men reeds de verpestende reuk." [02] Het Mauritshuis in Den Haag verspreide de geur van het slagveld in de zaal waar het schilderij 'De Slag bij Waterloo' van Jan Willem Pieneman uit 1824 opgehangen was. De bijbehorende tentoonstelling (2021) is voorbij maar goddank hebben we de catalogus nog! Die is een lust voor het oog en nog elke dag actueel. Nu is het niet de geur die ons terugbrengt naar het

verleden, zoals Andy Warhol met zijn Permanent Smell Collection probeerde te doen, door elk verzorgingsproduct en parfum maar slechts een paar keer te gebruiken om vervolgens de rest te bewaren, zodat hij bij opening van zo'n flesje onmiddellijk weer terug was in het toenmalige gezelschap en de bijbehorende activiteiten en gesprekken. Nee, hier zijn het de schilderijen die ons (met uitleg van de schrijvers) het verleden laten ruiken, waardoor een bijzondere kijk op de historie ontstaat.

Het verleden ruikt

Kijk naar 'Gezicht op de Oudezijds Voorburgwal met de Oude Kerk in Amsterdam' (Jan van der Heyden, c.1670) en zoom in op het houten gebouwtje dat aan de brug is getimmerd. Het is een privaat, een openbaar toilet, direct lozend in de gracht. Zie de straatveger ernaast die paardenmest op een hoop veegt. De grachten moeten vroeger een ondraaglijke stank hebben verspreid. Niet voor niets hadden de rijken een huis buiten de stad om tijdelijk aan de stank te kunnen ontkomen. [03] Neem de kerken waarin volop begraven werd en de lijkenlucht soms ondraaglijk was. De ontbindingsgassen deden zelfs vaak de grafstenen bewegen. [04] De Reformatie (1517) deed hier geen goed aan want de zintuiglijkheid van de Rooms Katholieke kerk met zijn weelderige wierook werd verboden. De kerkdienst werd reukloos maar stonk vanaf dat moment naar een menigte dicht op elkaar zittende soms gewassen en meestal ongewassen mensen, vermengd met de geur van ontbinding. (zie: 'Gezicht in de Sint-Bavo te Haarlem', Hendrick van Vliet 1666) Een stad als Amsterdam kon je (afhankelijk van het seizoen en windrichting) op grote afstand ruiken. Dat werd veroorzaakt door sectoren als de suikerbackers (Suikerbakkerssteeg, nu afgesloten maar naast Nieuwe Nieuwstraat 32 nog de gevelsteen met drie suikerbroden) en de huidenhandel en leerlooierijen (Nieuwe Looiersstraat, zie gevelsteen nr.40-42 'in de niwe loeyerey') en de brouwerijen (Brouwersgracht; zie op Prinsengracht 359 gevelstenen met lopende herten van bierbrouwerij 't Roo Hart') of de textielproductie, o.a. wol (Tuinstraat 57 gevelsteen "int oude groene laken") en de ergste vervuiler was een traankokerij waar walvisvet uitgekookt werd tot traan of smeer. (Aan de rand van Amsterdam bij Watergraafmeer en Diemen. Met oostenwind werd deze buitenbedrijf gesteld anders

zou Amsterdam vergaan van de stank.)

Alles smeten de Amsterdammers in de gracht en de stank, vooral in de zomer, was niet te harden. Met windmolens het vervuilde water weg pompen mislukte want in de zomer is er weinig wind. In 1672-1673 vond men een kleine oplossing in de aanleg van de Amstelsluizen (bij Theater Carré) om zo het water uit het IJ te spuien in de grachten. Pas in 1872 werd een groot stoomgemaal gebouwd in Zeeburg en die kreeg het doorspuien van de grachten eindelijk wel voor elkaar. Een realistische beschrijving van hoe een stad ruikt in die tijd vinden we bij L S Mercier in zijn 'Tableau de Paris (1782): "Als men mij vraagt hoe een mens het hier kan uithouden, in dit smerige hol met alle ook maar denkbare gebreken en kwalen die zich opeenstapelen, in een door duizenden rottingsdampen vergiftigde lucht, tussen slagerijen, kerkhoven, ziekenhuizen, goten, stromen urine, stapels uitwerpselen, ververijen, leerlooierijen en leerbewerkerijen, omgeven door de voortdurende rook van ongelooftelijke hoeveelheden hout en damp van alle verbrande steenkool, door arseen-, zwavel- en teerhoudende deeltjes die onafgebroken door de werkplaatsen waar men koper en metalen bewerkt, worden uitgestoten: als men mij vraagt hoe een mens in deze afgrond kan leven, waar de verstikkende, stinkende lucht zo dik is dat men die atmosfeer op drie mijl in de rondte kan voelen en ruiken, waar de lucht niet kan worden afgevoerd en slechts circuleert in deze doolhof van huizen; als men mij vraagt, hoe een mens vrijwillig in deze gevangnissen kan weggroten, terwijl hij als hij de dieren los zou laten die hij aan zijn juk heeft doen wennen, zou zien hoe ze in volle vaart, slechts geleid door hun instinct, wegvlugten naar het open veld om lucht, groen en een vrije, naar bloemen geurende bodem te zoeken, dan zou ik antwoorden dat de gewoonte ons Parijzenaars evenzeer vertrouwd maakt met de vochtige mist als de kwalijke dampen en de rottende modder." [05]

Verdediging tegen stank

Niet voor niets waren rond 1600 voor de rijkere klasse pomanders en geurflesjes in de mode, die aan meervoudige kettingen (chatelaines) middels een riem om het middel waren gebonden. In de pomanders (= geurbollen) deed men geurige ingrediënten die ook zouden beschermen tegen de pest en andere ziektes. Een van de mooiste ligt in het Fries Museum in Leeuwarden en is in de vorm van een (zilveren)

doodskop uit ± 1610. Opengeklapt staat in het doodshoofd gekalligrafeerd 'heeden leven Morgen doot'. Rond 1600 konden de rijken zich verlustigen aan onbekende nieuwe geuren uit de Oost, als VOC-schepen allerlei kruiden, specerijen en tabak mee naar Europa nemen. Zo rond 1550 ontstond de parfumindustrie in Italië, Frankrijk en Engeland. Veelal alchemisten beschreven in hun 'secretboekjes' (soort compendia, samenvattingen van grotere werken) recepten om bijv. thuis geurmengsels te maken die bewaard konden worden. Rond 1550-1580 ontdekten Engelse leerlooiers hoe ze het immense stinkende leer konden parfumeren. Twintig dagen lang hing het leer boven potten met wierook, die drie keer per dag gevuld moesten worden. Leren handschoenen waren een statussymbool want ze kosten een fortuin. Het beschermd beroep van gantier-parfumeur (= handschoenmaker en parfumeur) was geboren. De Nederlandse geleerde Constantijn Huygens (1596-1687) was naast al zijn andere wetenschappelijke interesses een zeer verdienstelijk parfumeur – om maar even de status van het beroep aan te geven! Ook minder voor de hand liggende oplossingen bedacht men veel later tegen stankoverlast. Zo wordt in 1773 in de Saint-Étienne-kerk te Dijon buskruit ter ontploffing gebracht om de lijkenlucht te verdrijven. Kanonnen schoten over het slagveld de lucht schoon en kerkklokken brachten ventilatiestromen opgang als ze beierden. Artsen adviseerden met lakens te wapperen in de ziekenzalen. Op verdorven plekken moesten molens komen met horizontaal draaiende wieken. Ventilatoren aangedreven door blaasbalgen

werden op wagens gemonteerd, die bij de gierkelders geplaatst werden, wanneer die geleegd moesten worden. De leukste is toch het rijtuig. In eerste instantie was dat de plek voor de gefortuneerde om het stinkende gepeupel te ontlopen maar tevens zouden de voortrazende rijtuigen als ventilatoren in de straten dienen. [06] "Hier nu, op de stinkendste plek van het hele koninkrijk, werd Jean-Baptiste Grenouille op 17 juli 1738 geboren." Hij is de protagonist, een seriemoordenaar, in het mooiste boek dat ooit over geur is geschreven. Dit boek laat je je neus liefhebben én verachten. [07] Goddank hebben we twee neusgaten, een voor de snelstromende moleculen, de ander voor de traag stromende moleculen. Om de paar uur wisselen de neusgaten van functie, nasale cyclus of neuscyclus genoemd. Waarom? Dat is nog een mysterie. En hoe vergaat het onze moordenaar Jean-Baptiste Grenouille?

Reageren?
rikroelfzema@gmail.com
Dit artikel digitaal?
www.rikroelfzema.nl
(klik op 'Over mijn publicaties')

Dit artikel is gebaseerd op de volgende boeken:
[01]= De geuren van de wereld, McGee (2021), blz.122-129. Met redelijke scheikundige kennis een boek waar geen einde aan lijkt te komen. 624 bladzijden met op elke bladzijde diverse geuren. Hij zal de meer dan 27 miljard moleculen die voor ons mensen een geur hebben niet allemaal behandelen maar hij komt een eind!
[02]= Geur. De vergeten sensatie, Bloem (2022), citaat blz.161.
[03]= <https://www.rikroelfzema.nl/wp-content/uploads/2021/03/2021-03-02-de-kralingse-buitenplaatsen.pdf>
[04]= <https://www.rikroelfzema.nl/wp-content/uploads/2019/11/021b-2017-05-de-dood-leeft.pdf>
[05]= Pestdamp en bloesemgeur, Alain Corbin (1986), blz.75-76
[06]= idem blz.126-127
[07]= Het parfum (de geschiedenis van een moordenaar), Patrick Süskind (1989), blz.8